

DATE PRIVIND CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHÉ DIN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI

Problema răspîndirii cărții românești vechi în Transilvania a preocupat pe mulți cercetători din domeniul istoriei culturii noastre, rezultatele cercetărilor materializîndu-se în cărți și studii de reală valoare care ne-au restituit un capitol din cele mai interesante ale trecutului nostru. Dacă tipărițile vechi românești permit studierea evoluției limbii literare, a dezvoltării tiparului și a istoriei cărții, difuzarea acestor tipăriți în timp și spațiu îngăduie urmărirea legăturilor spirituale general românești. Acest din urmă aspect al problemei a impulsionat de altfel și preocupările specialiștilor care au surprins dimensiunile și complexitatea fenomenului cultural în cauză, facilitînd în perspectivă demersuri interpretative din punctul de vedere al beneficiarului actului de cultură.

Datelor bogate și prețioase pe care ni le oferă bibliografia problemei am dori să le asociem cîteva noi, necunoscute, de proveniență arhivistică¹. În acest sens, reținem zestrea de carte românească veche consemnată într-un număr de 18 inventare bisericesti întocmite pentru tot atîtea biserici cu prilejul succesiunilor parohiale. Aceste inventare, inegale ca valoare, privesc biserici din localități situate azi în județele Bistrița-Năsăud, Cluj, Maramureș, Satu Mare și Sălaj. Întocmite în anii 1869—1876, inventarele cuprind numeroase titluri de tipăriți vechi care în prezent nu se mai găsesc, în cea mai mare parte, la bisericile care le-au avut altădată și tocmai în aceasta credem că rezidă valoarea acestor inventare, adică de a înregistra un existent de carte azi dispărut.

Intrucît considerații asupra valorii acestui gen de inventare și precizări asupra modalităților adoptate pentru prelucrarea lor am prezentat cu alt prilej², în continuare ne mărginim la prelucrarea analitică a celor 18 inventare.

I. APA, jud. Satu Mare, 2 ianuarie 1870: *Apostol*, Buzău, 1743; *Catavasier*, București, 7250¹; *Evanghelie*, Blaj, 1817; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Liturghier*, vechi, fără titlă; *Minei*, in folio, fără dată; *Octoih*, București, 1720; *Octoih*, Rîmnic, 1750; *Orologhion*, Țara Românească, 1743²; *Orologhion*, stricat; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Psaltire*, Țara Românească, fără an; *Triod*, Iași, 1747 și un antemis din 1858 sfințit de Ioan Alexi (Arhivele Statului Cluj, Fond Episcopia gr. cat. Cluj—Gherla, Doc. nr. 1865/1875. În continuare, deoarece întreg materialul provine din același fond arhivistic, precizăm în paranteze doar numărul și anul documentului).

1. 1742.

2. Buzău.

¹ Prezentele informații se integrează altora, deja publicate: cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească din Sălaj*, în *ActaMP*, VI (1982), p. 341—352; idem, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, în *ActaMN*, XIX (1982), p. 695—708; idem, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, în *ActaMN*, XX (1983), p. 783—802; idem, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare*, în *StCom*, Satu Mare, V—VI (1981—1982), p. 211—222.

² *Idem*, p. 211—215.

II. CEAN, com. Săuca, jud. Satu Mare, 15 mai 1875: *Apostol*, 1802¹; *Catavasier*, 1769¹; *Evanghelie*, București, 1723; *Liturghier*, vechi; *Minei*, 1742²; *Molitvelnic*, 1784¹; *Octoih*, 1792³; *Orologhion mare*, 1777⁴; *Sf. Scriptură*⁵; *Testamentul Nou*, ediție veche⁶; *Triod*, 1792⁷, un antemis din 1807 și un altul sfințit de Ioan Alexi în 1858 (3028/1875).

1. Blaj.
2. Lipsă în BRV și CBRV.
3. De Blaj sau București.
4. București.
5. Posibilă ediția de Blaj din 1795.
6. Posibilă ediția de Bălgrad din 1648.
7. Lipsă în BRV și CBRV.

III. CERTEZE, jud. Satu Mare, 26 august 1869: *Apostol*; *Carte scrisă cu mina despre oficiul divin de dimineață*; *Cartea patimilor*¹; *Catavasier*; *Concionatoriu românesc*²; *Evanghelie*, românească; *Evanghelie*, ruteană; *Evhologhion*, românesc; *Medicina pastoralis* de Hackel³; 2 *Minologhioane*; *Octoih*; 2 *Orologhioane*; *Penticostar*; *Psaltire*; *Sf. Scriptură românească*. *Testamentul vechi și nou*⁴ și *Triod* (1865/1875)⁵.

1. *Strastnic*.
2. Adică *Predici* sau *Cazanii*.
3. A. M. Vering, *Compendium medicinae pastoralis...* edidit Andreas Hackell, Cassoviae, 1843, 273 p.
4. Ediția de Blaj din 1795, exemplar cumpărat în 1804 (cf. Dariu Pop, *Mărturii strămoșești. Note paleografice pe margini de cărți bisericești sătmărene*, Satu Mare, 1938, p. 36—37) și existent azi la aceeași parohie (cf. Elena Bărnuțiu, *Cartea veche românească din sec. XVIII în județul Satu Mare*, Satu Mare, 1980, p. 35).

5. Un inventar, mult mai sumar, din 2 noiembrie 1913 a fost publicat recent (Avram Andea, Susana Andea, *op. cit.*, p. 218).

IV. COȘEIU, jud. Sălaj, 11 februarie 1876: *Biblia. Scriptura*, litere chirilice¹; *Catavasier*, stricat; *Cazanie*, bună; *Epistoleriu*, vechi²; *Evanghelie*, București, 1723; *Evhologhion*, vechi; *Liturghier*, Blaj, 1785³; *Minei*; *Octoih*, vechi; *Orologhion*, vechi; *Penticostar*, bun; *Psaltire*; *Strastnic*; *Triod*, un antemis vechi de la Ioan Bob și un altul sfințit în 1858 (1332/1876)⁴.

1. Probabil ediția de Blaj din 1795.
2. Adică *Apostol*.
3. Probabil din 1775.
4. Inventarul bisericii întocmit la 12 august 1909 este mult mai sărăcăcios; cf. idem, *Date despre cartea românească din Sălaj*, loc. cit., p. 345.

V. CRAIDOROLȚ, jud. Satu Mare, 20 februarie 1875: *Antologhion*, București, 1766; *Apostol*, Blaj, nu se știe anul¹; *Catavasier*, Blaj, 1793; *Predicariu*, București, 1732²; *Evanghelie*, Blaj, 1865³; *Evhologhion*, Blaj, 1815, defectuos; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Octoih mare*, 1792⁴; *Octoih mare*, 1825⁴; *Orologhion mic*, Blaj⁵; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Triod*, fără titlu⁶; un iconostas făcut în 1849, 3 icoane mici de Nicula și alte 6 tot de Nicula, plus un antemis sfințit în 1858 de Ioan Alexi (20 februarie 1875).

1. În inventarul din 25 februarie 1857 figurează o ediție din anul 1767 (cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare*, loc. cit., p. 218).
2. Adică *Chiriadromion*.
3. Corect 1765, cf. inventarul din 1857.
4. Blaj.
5. Din 1766, cf. inventarul din 1857.
6. Dariu Pop, *op. cit.*, p. 43 înregistra un *Triod* neidentificat cu însemnări din anii 1757 și 1817.

VI. CRISTEȘTII-CICEULUI, com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud, 2 mai 1875: *Apostol*; *Biblia cea mare*¹; 2 *Catavasiere*; *Cazanie*, veche; *Evanghelie*, Blaj; *Liturghier*, Blaj; *Minei*; 2 *Molitvelnice*, unul vechi și altul nou; *Octoih*; *Penticostar*; *Strastnic*; *Triod*, un antemis sfințit de Ioan Alexi în 1858 și mai multe obiecte din argint de China (2309/1875)².

1. Posibilă ediția de Blaj din 1795; cf. Avram Andea, *Cîteva date despre răspîndirea operei lui Samuil Micu și Petru Maior în Transilvania*, în *Studia*, XXVIII (1983), p. 41—43.

2. Cărțile acestei biserici le avem inventariate și la anii 1846 (Gheorghe Mindrescu, *Informații despre construcțiile și inventarul bisericilor din fostul protopopiat Cristeștii Ciceului într-un protocol din anul 1846, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, X, 1978, p. 197) și 1912 (Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, loc. cit., p. 700).

VII. FIRIZA, jud. Maramureș, 2 august 1876: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*; *Evanghelie*; *Evhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghier*, 1807¹; *Minei*, Blaj, 1781; *Molitvelnic*, Blaj, 1860; *Orologhion*, 1808¹; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Triod*, Blaj, 1771 și un antemis din 1858 (4200/1876)².

1. Blaj.

2. Zestrea de carte a acestei biserici o cunoaștem și din inventarele înțocmite în anii 1857 și 1858; cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, în *ActaMN*, XX (1983), p. 791.

VIII. MEDIEȘU AURIT, jud. Satu Mare, 25 iulie 1875: *Apostol*; *Catavasier*; *Evanghelie*, București, 1760; *Evhologhion*; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minei*; 2 *Octoihuri*; 2 *Orologhioane*; *Pasionale*¹; *Penticostar*; *Psaltire*; *Triod*, toate cărți românești. *Evanghelie*; *Liturghier*; *Minei*; *Octoih*; *Orologhion*; *Penticostar*; *Predicariu*, rupt; 2 *Predicarii*, scrise²; 2 *Psaltiri*, stricate; 2 *Trioduri*, toate rusești, și un antemis sfințit în 1858 de Ioan Alexi (3027/1875).

1. *Strastnic*.

2. Darius Pop, *op. cit.*, p. 61 consemnează la biserică un *Ucitelnic rusec*, manuscris, cu însemnare din 1745.

IX. OCNA DEJULUI, înglobată la Dej, jud. Cluj, 24 martie 1869: *Apostol*, 2 *Catavasiere*; *Cazanie*, *Evanghelie*, *Galeria icoanelor sfinte*¹; 2 *Liturghiere*, *Minei*, *Octoih mare*, *Penticostar*, *Psaltire*, 3 *Rituale*², *Strastnic*, *Triod* și un potir de argint aurit (1865/1875).

1. Viena, 1861.

2. Adică *Molitvelnice*.

X. PETROVA, jud. Maramureș, 10 decembrie 1875: *Epistolariu*, 1851¹; *Liturghier*, Sibiu, 1852; *Psaltire*, 1857, dăruite de L. Rednic, cărțile vechi arzând în 1857 împreună cu biserica (5161/1875)².

1. Adică *Apostol*.

2. Cărțile consemnate de Ioan Birlea în lucrarea sa *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 145—147 au ajuns la Petrova după incendiul din 1857, incidentul fiind consemnat și pe filele *Apostolului* din 1851.

XI. ROMĂNEȘTI, com. Medieșu Aurit, jud. Satu Mare, 25 iulie 1875: *Catavasier*, Blaj, 1924; *Evanghelie*, Blaj, sub episcopul Bob¹; *Evhologhion*, Blaj, 1868; *Liturghier*, rău, fără titlă; *Minei*, Blaj, 1837²; *Octoih*, Blaj, 1825; 2 *Orologhioane*, vechi, fără titlă; *Orologhion*, Blaj, 1869; *Orologhion*, Buda, 1849; *Passionale*, Blaj, 1817³; *Penticostar mic*, Blaj, 1860; *Psaltire*, veche; *Psaltire*, 1835⁴; *Triod*, Blaj, 1813 și un antemis vechi (3027/1875).

1. Din 1817.

2. Recte 1838.

3. Adică *Strastnic*.

4. De Blaj.

XII. SANTĂU, jud. Satu Mare, 10 aprilie 1875: *Apostol*, vechi și rupt; *Catavasier*, stricat; *Cazanie*, bătrână; *Evanghelie*, București, 1760; *Liturghier*, Blaj, 1775; *Minei*, Rîmnic, 1769¹; *Octoih*, București, 1770²; *Octoih mic*, Sibiu, 1859; *Orologhion*, București, foarte vechi și stricat; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Triod*, București, 1769 și un antemis sfințit de episcopul Ioan Alexi (2697/1875).

1. Lipsă în BRV și CBRV. Probabil este ediția din 1766.

2. Dacă anul este citit corect, avem o ediție de Blaj.

XIII. SARASĂU, jud. Maramureș, 10 septembrie 1869: *Apostol*, Blaj, 1802; *Biblia*¹; *Carte de contiune*, Iași, 1640²; 2 *Catavasiere*; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Iași, 1726, vechi³; *Octoih*, Blaj, 1760; *Orologhion*; *Psaltire*; *Rugatiuneri*, Blaj, 1686⁴; *Rugatiuneri*, 1764⁵; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Trifologeri*, 1781⁶ și *Triod*, Blaj, 1771. Cărți rusești: *Evanghelie*, 1644; *Liturghier* și *Orologhion*, 1752 (1865/1875)⁷.

1. Posibilă ediția de Blaj din 1795.
2. Posibilă *Cazania* lui Varlaam.
3. Lipsă în BRV și CBRV. Dacă locul de tipărire este dat corect, atunci avem probabil o ediție de Iași din 1715 sau 1747.

4. *Molitvelnic* cu elemente de localizare și datare evident greșite.

5. *Molitvelnic* de București sau Iași (BRV, II/162).

6. *Minologhion*, Blaj, 1781.

7. N. Iorga în *Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene*, București, 1906, p. 167 înregistrează următoarele tipăriri: *Apostol*, 1802; *Ceaslov* de sec. 18; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, 1756; *Minologhion*, 1781; *Octoih*, Blaj, 1760; *Penticostar*, 1808; *Psaltire*, 1764; *Strastnic*, 1773 și *Triod*, 1771. Cîțiva ani mai târziu, Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 175—176 consemna următoarele cărți: *Catavasier*, fără titlu; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Evhologhion*, fără titlu; *Liturghier*, fără titlu; *Minologhion*, Blaj, 1781; *Octoih*, Blaj, 1760; *Penticostar*, Blaj, 1808; *Strastnic*, Blaj, 1773 și *Triod*, Blaj, 1771.

XIV. SILVAȘ, com. Săuca, jud. Satu Mare, 20 mai 1875: *Apostol*, Rîmnic, 1774¹; *Catavasier*, București, 1724; *Catavasier*, Blaj, fără an; *Cazanie la morți* de P. Maior²; *Cazanie pentru dumineci și sărbători*, foarte veche; *Evanghelie*, București, 1760; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minei*, Rîmnic, 1737; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; *Octoih*, București, 1750³; *Octoih*, Rîmnic, 7251⁴; *Orologhion*, nou; *Orologhion*, vechi; *Penticostar*, 7291⁵; *Psaltire*, nu se știe locul și anul tipăririi; *Strastnic*, fără titlu; *Triod*, fără titlu și un antemis sfințit în 1858 de Ioan Alexi (3028/1875).

1. De București.

2. *Propovedanii la înaropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809.

3. De Rîmnic.

4. 1742.

5. Din 1783 de București.

XV. SUCIU DE SUS, jud. Maramureș, 14 ianuarie 1876: *Apostol*, Blaj, 1802; *Catavasier*, Blaj, 1769; *Chiriadodromion*, București, 1732; *Evanghelie*, București, 1760; *Liturghier*, Blaj, 1775; *Minologhion*, Blaj, 1781; *Molitvelnic*, Blaj, 1784; *Molitvelnic*, București, 1786¹; *Orologhion*, nefolositor; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1753; *Triod*, Blaj, 1800 și un iconostas făcut în 1798 (907/1876).

1. Lipsă în BRV și CBRV.

XVI. URIU, jud. Bistrița-Năsăud, 2 mai 1875: *Apostol*; *Catavasier*; *Cazanie pentru morți*¹; *Ceaslov*, vechi; *Evanghelie*; *Liturghier*; *Minei*, *Molitvelnic*; *Octoih*; *Penticostar*; *Strastnic*; *Triod* și o cruce de argint de China donată de Ilie Zăgreanu (2309/1875)².

1. Adică *Propovedaniile* lui Samuil Micu sau Petru Maior.

2. Inventarul acestei biserici întocmit la 30 noiembrie 1912 cuprinde numeroase elemente de localizare și datare a cărților, cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, loc. cit., p. 708.

XVII. VALEA MORII, înglobată la Tășnad, jud. Satu Mare, 17 mai 1875: *Apostol*, vechi, „scris cu mîna după tipăritul Apostolier în sf. Eppie Buzău, 1743“; *Apostol*, Blaj, 1814; *Catavasier*, Blaj, 1762, sub Petru Pavel Aron; *Cazanie*, Rîmnic, fără an; *Disertațiunea* de I. Bob, Partea II, Blaj¹; *Evanghelie*, București, 1776²; *Liturghier*, Blaj, 1775; *Liturghier*, București, 1729, vechi; *Minei*, fragment manuscris legat împreună cu Triodul; *Minei*, Blaj, 1838; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; *Octoih*, Blaj, 1770; *Orologhion*, Iași, fără an; *Penticostar*, Blaj, 1808; *Psaltire*, București, 1756; *Strastnic*, Blaj, 1773; „*Triodion* și o parte de *Minei*, în folio, scrise cu mîna, nu se știe cînd și de cine“; *Triod*, Blaj, 1813 și un antemis sfințit în 1858 de Ioan Alexi (3028/1875).

1. Adică *Carte de învățături creștinești, despre deșertăciunea lumii și datoria omului în fieștece stat din Ss. Scripturi culease*, II, Blaj, 1806.

2. Recte 1775.

XVIII. VAMA, jud. Satu Mare, 29 mai 1875: în biserica de piatră ridicată în 1848 și înzestrată în același an cu iconostas se consemnează *Apostol*, Blaj, 1767; *Cartea patimilor*, Blaj, 1817¹; *Catavasier*, Blaj, 1769; *Chiriadodromion*, Bălgrad, 1699; *Evanghelie*, București, 1258²; *Evhologhion*, Blaj, 1713³; *Evhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghier*, Rîmnic, 1276⁴; *Liturghier*, Rîmnic, 1267⁵; *Liturghier*, rusesc; *Medicina pastoralis* de Hackel⁶; *Minei*, Blaj, 1751; *Octoih mic*, Blaj, 1760; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Polustav*, fără titlu; *Psaltire*, 1793⁷; *Sf. Scriptură*, fără folie

dintii⁸; *Triod*, Blaj, 1813 și un antemis sfințit în 1858 de episcopul Ioan Alexi (3522/1875)⁹.

1. Adică *Strastnic*.
2. Recte 7258, adică 1750.
3. De Tîrgoviște.
4. Recte 7276, adică ediția de Rîmnice din octombrie 7276 sau 1767.
5. Recte 7267, adică 1759.
6. A. M. Vering, *Compendium medicinae pastoralis...* edidit Andreas Hackell, Cassoviae, 1843.
7. Ediție de Rîmnice sau Viena.
8. Posibilă *Biblia* de Blaj din 1795.
9. Acest inventar, prin precizările suplimentare pe care le conține, permite clarificarea datelor incomplete ale celui din 17 februarie 1858 publicat de curînd, cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare, loc. cit.*, p. 220—221.

SUSANA ANDEA — AVRAM ANDEA

DONNÉES CONCERNANT LE LIVRE ROUMAIN ANCIEN DU NORD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les auteurs présentent le résultat partiel de la recherche portant sur la diffusion du livre roumain ancien des départements de Bistrița-Năsăud, de Cluj, de Maramureș, de Satu Mare et de Sălaj, dans la partie Nord-Ouest de la Transylvanie. Dans ce but on a utilisé les données de 18 inventaires d'église de 18 localités.

Les données de ces inventaires démontrent que le livre roumain ancien, imprimé dans les Principautés Roumaines jusqu'en 1830, est répandu dans toutes les provinces habitées par les Roumains, les frontières politiques ne pouvant pas empêcher sa circulation. Pour les besoins de l'église, le livre nécessaire au culte religieux a été procuré des imprimeries de Jassy (Moldavie), de Bucarest, de Buzău, de Rîmnice et de Tîrgoviște (Valachie), de Bălgrad (Alba Iulia), de Blaj et de Sibiu (Transylvanie) et de Buda (Hongrie).

L'interprétation complexe des matériaux présentés analytiquement sous forme de registre alphabétique des localités inventariées va être réalisée dans une prochaine étude concernant le livre roumain ancien du Nord-Ouest de la Transylvanie.